LITERARY STUDIES. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.1

<https://doi.org/10.31548/philolog2020.02.052>

АВТОБІОГРАФІЧНІ МОТИВИ У ТВОРАХ ПРО ШКОЛУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Н. С. ХИТРА, здобувач кафедри історії української літератури,
теорії літератури та літературної творчості,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

E-mail: Zhugailonatalia@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8312-4513>

Анотація. У статті висвітлено зв'язок між реальними фактами біографії Василя Сухомлинського та сюжетними колізіями, які лежать в основі його художніх творів, зокрема творів про школу та школярів, в яких автор апелює до власної педагогічної системи, в якій домінують дітиноцентризм, партнерство всіх учасників освітнього процесу, любов до рідної мови, розвиток юної особистості у всій її повноті. Також проаналізовано прояви особистісних якостей Василя Олександровича, втілених у його літературній творчості, зокрема чесність, щирість, патріотизм, наполегливість та працелюбство. Також зацентровано увагу на фундаментальних морально-етичних імперативах педагога-письменника, відзначено, як саме вони формалізовані на ґрунті конкретних художніх текстів. Для аналізу в контексті даного дослідження було обрано оповідання зі збірок «Хрестоматія з етики» та «Квітка Сонця» як такі, що найповніше розкривають унікальну сув'язь таланту педагога та прозаїка та втілюють в життя ідею про відносну автономію конкретної особистості, її право на свободу та вибір на основі власної гідності. Прослідковано ряд понять, якими автор оперує у творах, і які становлять фундамент педагогічної концепції автора.

Ключові слова: Сухомлинський, школа, педагогіка, оповідання, гуманізм, дитина, учитель, учень.

Актуальність. На нинішньому етапі розвитку української культури й зокрема освіти пріоритетне значення має поєднання педагогічної спадщини минулого та досягнень сучасної педагогічної науки. Удосконалення системи національної освіти та виховання зумовлює зростання інтересу до дослідження проблем історії національної педагогіки, що і детермінує актуальність даної теми. На особливу увагу заслуговує повернення імен культурно-освітніх діячів, які зробили значний внесок у створення і розвиток української школи та педагогіки. До таких постатей належить видатний педагог та письменник Василь Сухомлинський.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляди, аспекти педагогічної

теорії та практики відзначено в працях М. Мухіна, Л. Пархети, О. Сухомлинської, Т. Будняк, Л. Петрук, В. Шевців, О. Петренко, В. Кіндрата, Л. Мамчур та ін.

Одним з аспектів, які недостатньо вивчені на сьогодні, є розкриття аксіологічного аспекту особистості Василя Олександровича на базі конкретних художніх творів.

Мета та завдання статті виділити й коротко описати зв'язок реальних біографічних якостей В. О. Сухомлинського на базі обраного спектру художніх творів на тему школи.

Виклад основного матеріалу. Фактично вся літературна творчість Василя Олександровича нероздільно пов'язана з його педагогічною практикою – літературна творчість Сухомлинського

бере витоки насамперед з дидактичних цілей, саме просвітницько-виховній меті підпорядковується художня інтенція автора. У своїх художніх творах Сухомлинський апелює до власної педагогічної системи, в якій домінують є дитиноцентризм, партнерство всіх учасників освітнього процесу, любов до рідної мови, розвиток юної особистості у всій її повноті. Цими творами Сухомлинський сприяв формуванню, і не лише в учнів, а й у вчителів та батьків, здатності сприймати та розуміти, слухати та чути, захоплюватися красою, що оточує кожного. Василь Сухомлинський відомий насамперед своїми високими здобутками в якості педагога, як теоретика так і практика. Проте масштаб особистості Василя Олександровича не обмежувався лише однією цією сферою – яскраво виявився і його літературний хист. Образ вчителя у художній спадщині Василя Олександровича нерозривно пов'язаний з реальною постаттю письменника. Як правило, у Сухомлинського фігурує типологічний образ універсального вчителя, тобто – не конкретного структурного функціонера навчально-виховного процесу в профільних державних установах, а пересічної людини, котра передає свій досвід зростаючому поколінню, вчить універсальним основам взаємодії зі світом. Як правило – це рідні дитині люди: дідусь, бабуся, мама, тато, рідше – сторонні люди, що зустрічаються на життєвому шляху головних героїв.

Літературна спадщина педагога різнопланова, це: проза, казки, притчі, художні мініатюри, збірки оповідань, такі як «Квітка сонця», «Хрестоматія з етики», «Пшеничний колосок», «Вічна тополя», «Вогнегрівий коник», та інші. Теми, які він розглядає у своїх творах, виступають засобами для формування допитливої, одухотвореної і високоморальної особистості.

Визначаючи жанрову приналежність художніх творів Сухомлинського, відзначимо, педагог переважно послуговується жанром оповідання та казки. Структур-

ною особливістю оповідань та казок Василя Олександровича є їх незначний обсяг, фактично їх можна назвати «художніми мініатюрами». Можемо зробити припущення, що така лаконічність викладу пов'язана з безпосередньою практичною необхідністю, з наміром підвищення доступності сприймання тексту саме юним читачем, котрий є головним адресатом, і котрому ще не просто сприймати значні обсяги текстової інформації. Однак, короткий за формою текст вміщує в собі значне за обсягом смислове наповнення, котре дитина може легко виділити в зв'язку з простотою форми. Багаж досвіду педагога дозволив з повнотою та розумінням донести до юних читачів провідні ідеї своїх творів. Сухомлинський в оповіданнях намагався створити художній світ, який би «втягував» читача, де б дитина бачила своє віддзеркалення, знаходила щось близьке для себе. Впізнаючи себе, дитина починає довіряти та уважніше сприймати прочитане, і все, що вона відкриє для себе нового, засвоїть краще, адже вона вірить у те, що читає.

Для розвитку своїх вихованців у Павлівській школі директор і вчителі використовували оточення, яке внаслідок спільних зусиль удосконалювалося, збагачувалося, як і самі вихованці та вихователі. Джерелом естетичної творчості в педагогічній діяльності Сухомлинського були музика, живопис, природа, літературні спроби учнів, екскурсії та туристичні походи, які організовував педагог. Усе це прищеплювало дітям інтерес до роботи, експериментів, творчості, навчало взаємодопомозі, людяності, розвивало фантазію та інтелект, пробуджувало активні міркування про світ, про те, що є моральним, а що – аморальним.

Художні твори Сухомлинського, насамперед, є віддзеркаленням світовідчуття педагога. Для прикладу розглянемо оповідання «Бо я людина» та «Кожна людина повинна» зі збірки «Квітка сонця». У першому оповіданні хлопчик цікавиться у перехожого дідуся, чому він

прибрав з дороги камінь, котрий не заважав особисто дідусеві, на що старий відповів: «Бо я людина». Таким чином демонструється альтруїстична світоглядна позиція, котра виходить за межі егоїстичних мотиваційних установок, що постулюють чіткий зв'язок дій і власного інтересу. Друге оповідання («Кожна людина повинна») це історія про те, як хлопчик питає у матері, хто керує потягом вночі, на що мама відповідає йому, що це машиніст і що робить він це тому, що «повинен вести поїзд», тому що «кожна людина повинна». Таким чином підіймається фундаментальна людська потреба в активності, потреба бути залученим до загальнолюдської продуктивної діяльності.

Оповідання «Звичайна людина» — яскравий приклад того, як багато Сухомлинський вкладає в поняття «людина». У ньому розповідається про дідуса з онуком, котрі мешкали в степу і одного разу потребували сторонньої допомоги — нового відра, щоб витягти води з колодязя (стара мотузка перетерлась і впала разом з відром на дно). Перший подорожній, що проїжджав повз, хоч і мав відро, однак взагалі нічим не допоміг, другий — теж мав відро, і використав його щоб витягти для себе води, а також дав напиться дідусеві й онукові, після чого решту води вилив, а відро забрав з собою. Як у першому, так і у другому випадках, у відповідь на запитання онука: «Що це за людина?», дідусь відповідав: «Це не людина». І лише у випадку з третім подорожнім, котрий «Дістав з воза відро, прив'язав до вірьовки, витяг води, напився й поїхав, а відро так і стоїть на цямрині», дідусь у відповідь на запитання онука: «Що це за людина?», відповів: «Звичайна людина» [4, с.31]. Отже, на думку видатного педагога, щоб називатись «людиною», представнику виду «*homo sapiens*» не достатньо просто народитись і жити на світі, потрібно активно виявляти свої соціальні якості, бути опорою для інших, бути тим, хто підтримує життя навколо.

Учень та вчитель для Сухомлин-

ського рівноправні особистості, а не керівник та підлеглий. Учитель повинен вміти знаходити індивідуальний підхід до кожної дитини, виокремити так звану «золоту жилку» в кожній дитині, яка б допомагала розкривати природні нахили маленької особистості. Учень зі свого боку також не пасивний глядач процесу, він активний реципієнт. Саме з цих міркувань у своїх творах В. Сухомлинський порушує багато проблем виховного впливу як на дитину-школяра, так і на самого педагога. Любов до дітей, уміння дорожити довірою дитини, оберігати її, бути для неї втіленням добра — це те, без чого не станеш справжнім вчителем. І він був справжнім вчителем. У «Спогадах про Сухомлинського» один із авторів згадує, що видатний педагог знаходив потрібну книгу чи помітку у записній книжці (а їх у нього було понад 40), згадуючи якогось учня, роки навчання, його подальшу долю [2, с.162].

У оповіданнях «Пробачте, діти, я запізнився», «Петрик забув вдома зошит», «Нова учителька» автор відображає своє бачення стосунків учитель — учень. В оповіданні «Пробачте, діти, я запізнився» старенький учитель Іван Петрович захворів, але все ж прийшов на роботу, лише трохи запізнився. Учні спочатку дуже зраділи звістці, що вчитель захворів, то коли: «До класу зайшов Іван Петрович. Запорошений снігом, утомлений» діти зрозуміли, що радість була зовсім не доречною, їм стало дуже соромно: «Посідали, нахиливши голови, нам соромно було підвести очі» [4, ст.94]. Любов до дітей та повагу до вчителя учнів яскраво змальовано в оповіданні «Петрик забув зошит». Вчителька Марія Петрівна від'їжджала «далеко-далеко» до свого чоловіка, діти були дуже сумні: «хіба можна забути хоч на хвилину, що сьогодні після останнього уроку вони попрощаються з учителькою й більше ніколи не побачаться?» [4, ст.149]. У класі було тихо і невесело, вчительці теж було жаль покидати своїх дітей, тому на останньому уроці вона вирішила нікого не викликати до дошки, а діти навпаки, готові були гарно читати, писати й

відповідати, аби Марія Петрівна востаннє похвалила.

Одним із жанрів, до якого пізніше звернувся Сухомлинський, були так звані, етичні оповідання та новели, які містили в собі виховний стрижень. Сюжет складається з декількох епізодів, в яких описано вчинок героя новели, котрий насичено певним сенсом, котрий потрібно розгадати. Таких коротких творів письменник написав дуже багато, вони користуються популярністю не лише у вітчизняних вчителів та педагогів.

Оповідання В. Сухомлинського – це настільна книга для дітей та педагогів ще й тому, що вони вчать насамперед дітей, але не лише їх, мудрості і людяності, закладають у свідомість дитини традиційні високоморальні якості і пріоритети. Так оповідання «Як ріка розгнівалась на Дощика» вчить дітей поважати один одного та засуджує таку людську якість, як гординя, що має велике значення у вихованні дітей, а оповідання «Чекає своєї години» навчає педагогів бути дуже уважними під час виховання діток і вчасно помічати той «чортополох», який оселився в душі дитини і може «прорости» в сприятливу

годину. Завдання вихователя полягає в тому, щоб помітити і «виполоти» його, а для того, щоб він не «проростав» у душах дітей, необхідно виховувати такий міцний стрижень самоконтролю, щоб зростало лише добро.

Висновки. В. О. Сухомлинський залишив дітям і дорослим надзвичайно цінний скарб – свою літературно-педагогічну творчість, дидактичний засіб, який дозволяє вихователю замислитися самому, рецепіювати систему філософських ідей, а потім впливати на дітей не тільки опосередковано, а й прямо, засобами художнього слова. Твори Василя Олександровича беруть свій початок з суто людського виміру цінностей, котрі притаманні самому педагогу. Вони спонукають до розуміння почуттів дітей і педагогів, до аналізу та осмислення вчинків героїв, до формулювання певних висновків. Він писав про людей, свою школу і вчителів. Про себе писав зовсім мало. Значну кількість оповідань і казок Сухомлинський присвятив філософським роздумам над фундаментальними категоріями людського буття, котрі є основою світогляду самого письменника.

Список використаних джерел

1. Омельчук В. Педагогіка В. О. Сухомлинського – педагогіка гуманізму. *Рідна школа*. 2013. № 8-9. С.28-30.
2. Спогади про Сухомлинського. Київ : Рад. шк., 1990. 223 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Т. 5. Статті. Київ : Рад. шк., 1977. 639 с.
4. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання. Харків: ШКОЛА, 2015. 240 с.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Київ : Рад. шк., 1988. 304с.

References

1. Omelchuk V. (2013) Pedagogika V.O.Sukhomlinskoho – pedagogika

humanizmu [Sukhomlinsky's pedagogy is the pedagogy of humanism]. *Ridna shkola*, 8-9, 28-30 [in Ukrainian].

2. Spohady pro Sukhomlinskoho [Memories of Sukhomlinsky] (1990) Kyiv: Rad. Shkola, 223 [in Ukrainian].

3. Sukhomlinskyi V. O. (1977) Vybrani tvory: v 5 t. T. 5. Statii. [Sukhomlinsky V.O. Selected works: in 5 vols. Vol. 5. Articles] Kyiv: Rad. Shkola, 639 [in Ukrainian].

4. Sukhomlinskyi V. O. (2015) Kvitka sontsia: Prytchi, kazky, opovidannia [Sukhomlinsky V.O. Flower of the Sun: Parables, fairy tales, stories] Kharkiv: Shkola, 240 [in Ukrainian].

5. Sukhomlinskyi V. O. (1998) Sto porad uchytelevi [Sukhomlinsky V. O. One hundred tips for teachers] Kyiv: Rad. shkola, 304 [in Ukrainian].

**AUTOBIOGRAPHICAL MOTIVES IN WORKS ABOUT THE SCHOOL
OF VASYL SUKHOMLYNSKY**

N. S. Khytra

Abstract. Introduction. *The article analyzes works of art, in particular works about the school and schoolchildren, the outstanding teacher Vasyl Sukhomlynsky through the prism of his pedagogical system and pedagogical works. The article highlights the agreement between the real facts of Vasyl Sukhomlynsky's biography and the plot collisions that underlie his works of art. It is also noted that the moral and ethical principles of the writer are formalized on the basis of specific artistic texts. A number of concepts that the author operates in the works and that form the foundation of the author's pedagogical concept are traced.*

*The **purpose** of this article is to describe the relationship of real biographical qualities of V. O. Sukhomlinsky on the basis of a selected range of works of art on the theme of school, show a unique combination of teacher and novelist and raise important and relevant topics for the younger generation, including issues of moral choice: duty and irresponsibility, pity and callousness, participation and indifference, spirituality and emptiness etc. To achieve this goal, the article uses descriptive, comparative and historical research methods.*

*The **main results** of the research is the analysis of Vasyl Sukhomlynsky's works from the collection "Flower of the Sun", from the collection "Textbook of Ethics" and the study of his pedagogical work. Vasyl Sukhomlynsky, as the director of the school, put his postulates into practice, in particular in the methods of primary education, in the educational process. The interweaving of the writer's literary and pedagogical work is an extremely valuable treasure for teachers, which allows the educator to think for himself, to pass through a philosophical idea, and then to influence children not only indirectly but also directly, by means of artistic words. Vasyl Oleksandrovyich's works encourage understanding of the feelings of children and teachers, analysis and comprehension of the heroes' actions, and formulation of certain conclusions. The scientific **originality** of the research results is based on the fact that first of all the name of Vasyl Sukhomlynsky is associated with pedagogy and didactic methods, and the artistic heritage of the author is left aside, despite its wide palette. In this article, we emphasize that the scale of Vasyl Oleksandrovyich's personality was not limited to this one area - his literary flair was also evident.*

Conclusion. *V.O. Sukhomlinsky left children and adults an extremely valuable treasure - his literary and pedagogical work, a didactic tool that allows to educate children not only indirectly but also directly, by means of artistic expression. V. Sukhomlynsky's story is a table book for children and teachers also because they teach children first of all, but not only them, wisdom and humanity, they instill in the child's mind traditional high moral qualities and priorities. The author's artistic miniatures have a deep philosophical connotation therefore, it is important to study the author's work in the literary aspect.*

Keywords: *Sukhomlinsky, school, pedagogy, storytelling, humanism, child, teacher, pupil.*